

DE BETEKENIS VAN DE ROMEINSCH E ARCHIVALIA VOOR DE NEDERLANDSCHE KERK GESCHIEDENIS

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE AANVAARDING
VAN HET AMBT VAN HOOGLEERAAR IN
DE KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN DE
MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWERE TIJDEN
EN IN DE ALGEMEENE EN VADERLAND-
SCHE GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUWEN
AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE
NIJMEGEN OP MAANDAG 25 JANUARI 1937

DOOR

DR R. R. POST

E

31

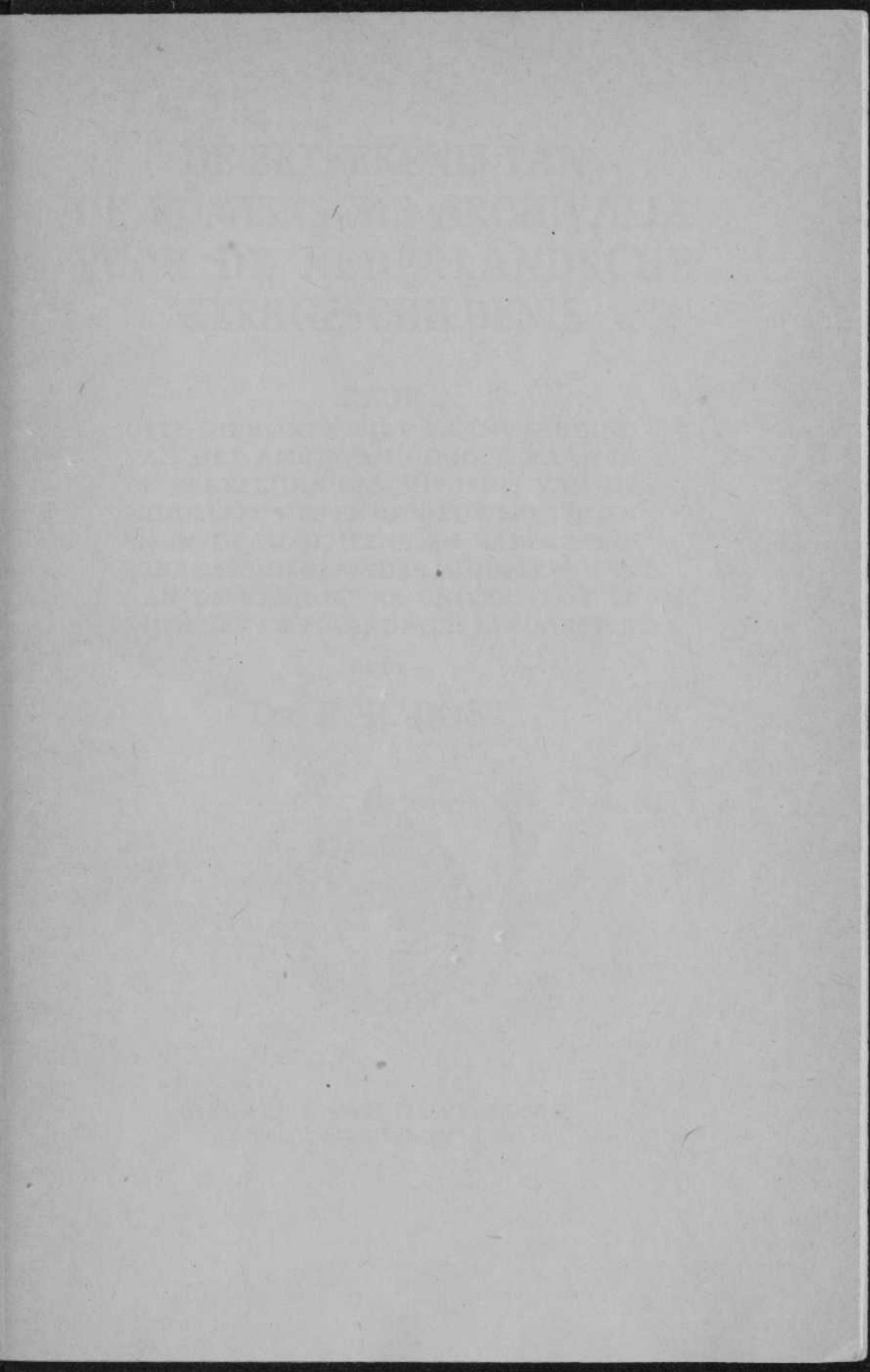
DEKKER & VAN DE VEGT N.V.
NIJMEGEN — UTRECHT — 1937

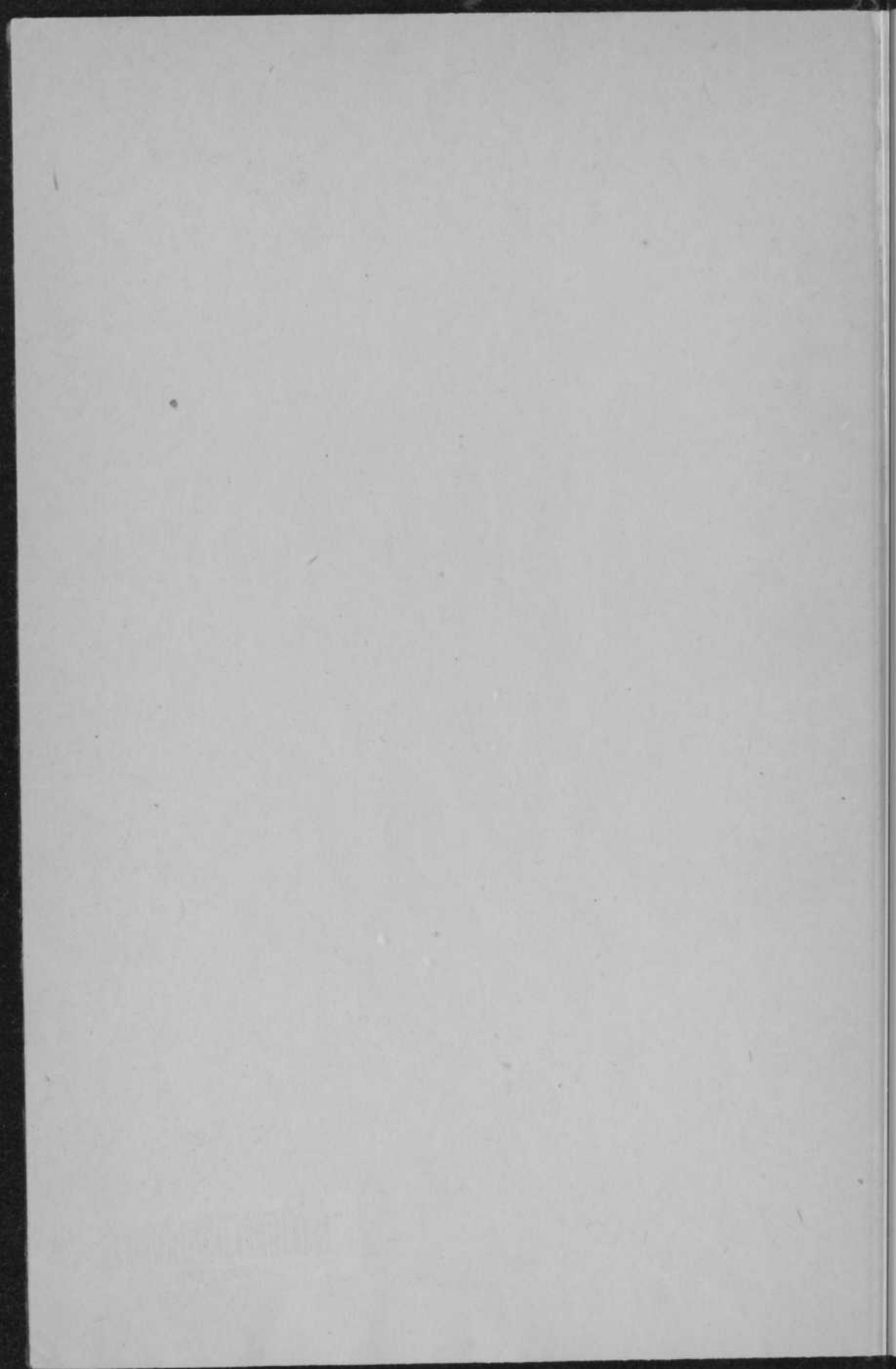
876 E31

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0971 0085

DE BETEKENIS VAN DE ROMEINSCH E ARCHIVALIA VOOR DE NEDERLANDSCHE KERKGESCHIEDENIS

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE AANVAARDING
VAN HET AMBT VAN HOOGLEERAAR IN
DE KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN DE
MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWERE TIJDEN
EN IN DE ALGEMEENE EN VADERLAND-
SCHE GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUWEN
AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE
NIJMEGEN OP MAANDAG 25 JANUARI 1937

DOOR

DR R. R. POST

DEKKER & VAN DE VEGT N.V.
NIJMEGEN — UTRECHT — 1937

*Hoogwaardige Excellenties en Heeren Bestuursleden
van de Sint Radboudstichting,
Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Lectoren en
Assistenten dezer Universiteit,
Dames en Heeren Studenten,
en Gij allen, die deze ambtsaanvaarding met Uwe
gewaardeerde tegenwoordigheid vereert,*

Zeer geachte Toehoorders !

Ieder, die in het Vaticaansch archief wordt binnengeleid en kennis maakt met de lijvige folianten van inventarissen en indices, maar vooral hij, die een vluchtigen blik mag werpen in het magazijn, waarin eindeloze rijen ijzeren boekenkasten niet minder zware volumes dragen, staat verbaasd over de enorme kwantiteit van historisch, uiteraard voornamelijk kerkhistorisch materiaal, dat hier den onderzoeker wordt geboden. Deze verbazing neemt nog toe, als hij verneemt, dat in dit magazijn ongeveer 5000 banden staan met afschriften of minuten van pauselijke bullen, de zoogenaamde Vaticaansche, Avignonsche en Lateraansche registers; verder ruim 7000 banden breven, d.w.z. andere uitgaande stukken, welke niet met het looden zegel (de bulla) maar met den visschersring bezegeld zijn; dan nog 7000 banden met supplieken, en voorts de bijna volledige correspondentie van den kardinaalstaatssecretaris met de verschillende nuntii van den H. Stoel neergelegd in 6000 volumes; verder de 600 deelen met de boekhouding van het pauselijk hof en van de centrale regeering der Kerk; ten slotte nog een menigte kleinere of grootere, dikwijls zeer belangrijke verzamelingen, hetzij van bepaalde Romeinsche congregaties, hetzij van invloedrijke families, als de Borgheses, Albani, Gaëtani enz.

Is het wonder, dat hij die uit deze rijke verzameling datgene, wat voor de *geschiedenis van Nederland* beteekenis heeft, wil opdiepen, verzamelen en publiceeren, in den beginne wat verlegen staat.

Het is wel duidelijk, dat men zonder Ariadnedraad in dezen doolhof geen weg vindt. Wie dan kennis gaat maken met inventarissen en indices en andere aanwezige hulpmiddelen om uit die zee van gegevens althans het meest kostbare voor zijn land op te visschen en in veilige haven te brengen, wordt weldra teleurgesteld door de beperktheid en onvolmaaktheid van die hulpmiddelen.

Als de onderzoeker dan ten slotte overgaat de documenten zelf na te pluizen en deze folio voor folio ter hand neemt en met scherp speurend oog onderzoekt, om, althans voor een bepaalde, duidelijk omlinjende periode, alles, wat voor zijn doel dienstig is, te verzamelen, dan dreigt een gevoel van machteloosheid over hem te komen. Dan wordt hij zich sterk bewust, hoe omvangrijk het rechtsgebied der Kerk, hoe groot het aantal bisdommen en hoe nietig en klein daarbij vergeleken Nederland is, dat in de Middeleeuwen grootendeels door slechts één bisdom werd omvat. De verhouding van het aantal voor hem belangrijke stukken tot het geheele materiaal moge al eenigszins anders worden, als hij, hetzij uitgaande van de Groot-Nederlandsche geschiedenisopvatting, hetzij om practische redenen, de diocesen Luik, Kamerijk, Doornik en Terwaan in zijn onderzoek betreft, altijd blijft het gebied van den Nederlandschen onderzoeker toch slechts een zeer klein gedeelte vormen van het enorme terrein, waarover de kerk van Rome haar moederlijke zorgen in den loop der tijden heeft uitgestrekt.

Met deze drie gegevens: het onafzienbaar materiaal, de beperkte hulpmiddelen, het verscholen liggen van het kleine Nederland in een berg van gegevens — heb ik de vraag willen voorbereiden, die ik heden gaarne voor U zou willen bespreken: heeft een onderzoek naar de Vaticaansche en andere Romeinsche archivalia wel voldoende nut voor onze Nederlandsche geschiedenis met name voor onze Kerkgeschiedenis?

De hoeveelheid materiaal moet immers van voldoende gehalte zijn en moet tevens met niet al te enorme moeiten en kosten kunnen ontgonnen worden. Er moet eenige evenredigheid bestaan

tusschen quantiteit en belang en de arbeid, die moet worden besteed. Laat ik U vooraf zeggen, dat het nuttig is voor ons antwoord, onderscheid te maken tusschen twee perioden, waarover straks meer.

In de eerste plaats zou ik iets breeder willen bespreken, hoe het staat met de hulpmiddelen, waarvan we ons bij het Vaticaansch archiefonderzoek moeten bedienen.

Het materiaal is tot op zekere hoogte geïnventariseerd. Men kan nl. met behulp van moderne wegwijzers als de *Guide aux archives du Vatican* van den onvergetelijken Gisbert Brom te weten komen, welke fondsen in het Vaticaansch archief geborgen zijn, tevens over welke tijdsruimte zij zich uitstrekken en over welke zaken zij voornamelijk gegevens bevatten; tenslotte welke praktische hulpmiddelen den onderzoeker ten dienste staan. Maar het blijkt toch spoedig, dat de daarin besproken inventarissen grootendeels ouderwetsche, zonder wetenschappelijke bedoelingen samengestelde, moeilijk leesbare en verschrikkelijk onhandige folianten zijn; maar dat daarnaast gelukkig nu ook moderne, naar de eischen van het archiefonderzoek opgestelde, volledige beschrijvingen der fondsen en der afzonderlijke volumina tot stand gekomen zijn. Zoo bijv. de *Sussidi per la consultazione dell'archivio Vaticano a cura della direzione e degli archivisti. Volumen primum. Schedario Garampi; registri Vaticani, registri Lateranensi; rationes camerae; inventario del fondo consistoriale* en de *Inventario dei registri delle suppliche* van pater Bruno Katterbach O.F.M. (Citta del Vaticano 1932). Maar zoowel de oude als nieuwe inventarissen zijn toch slechts algemeene beschrijvingen, die voornamelijk aangeven, uit welke jaren de afzonderlijke volumina documenten bevatten. Behalve deze meer algemeene beschrijvingen bestaan er voor verscheidene pontificaten, zoogenaamde indices, chronologische lijsten van bullen, die van de betreffende pausen uitgegaan zijn, met korte opgave van den inhoud en aangifte van den geadresseerde. Soms zijn deze indices binnen een bepaald pontificaatsjaar op den latijnschen naam van de diocesen alphabetisch geordend, wat het onderzoek natuurlijk zeer vergemakkelijkt. Maar helaas deze indices zijn zéér onvolledig en worden feitelijk voor een systematisch onderzoek van het archief niet meer gebruikt, doch gewoonlijk alleen nog ter hand genomen, ofwel om na te gaan,

of een bepaalde bulle, waarvan de dateering geheel of ten naaste bij bekend is, soms nog in het archief aanwezig is, ofwel om te zien of er in een bepaald jaar over een of andere kwestie ook een pauselijke bul is uitgevaardigd.

Behalve deze meestal in chronologische volgorde opgestelde lijsten van bullen, bestaan er voor bepaalde fondsen alphabetische registers, meestal op den latijnschen naam der diocesen gerangschikt. Zoo bevatten sommige volumina van het fonds der breven en vele van het fonds der *Epistolae ad principes*, goede, volledige en gemakkelijk te consulteeren inhoudsopgaven, die ons onmiddellijk toonen, of dit bepaalde deel iets voor de kerkgeschiedenis van Nederland biedt. Daarnaast komt dan voor het naslaan in aanmerking de groote fiches-verzameling van den achttiende-eeuwschen prefect van het Vaticaansch archief Giuseppe Garampi, die het grootsche plan had opgevat, om een historisch-statistische beschrijving van de heele katholieke wereld op te stellen in den geest van de *Gallia christiana*. Ter voorbereiding op dit werk teekende hij de belangrijkste documenten, die hij in de verschillende onder zijn hoede staande verzamelingen vond, op kleine fiches aan, welke eerst na zijn dood, ten deele naar zakelijke gezichtspunten, ten deele in chronologische orde, zijn gerangschikt. Naar volledigheid streefde hij natuurlijk niet, ja zelfs op wetenschappelijke gronden gebaseerde scheidingslijnen schijnt hij zich niet gesteld te hebben. In ieder geval heeft hij bepaalde fondsen geheel of gedeeltelijk ongebruikt gelaten, terwijl andere hem geheel niet bekend waren, omdat zij eerst na zijn dood in het Vaticaansch archief zijn terecht gekomen. De *Archivalia* in Italië van Brom, die snel een eerste oogst moest binnen halen, zijn, zooals bekend is, hoofdzakelijk op deze indices van Garampi gebouwd; vandaar, dat de goede zijde van Garampi's werk nl. het ter beschikking stellen van het belangrijkste materiaal, ook aan deze eerste publicatie van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome eigen is, maar dat zij ook dezelfde tekortkomingen heeft, voornamelijk deze, dat zij veel te weinig biedt en voor het wetenschappelijk gebruik onvoldoende moet worden geacht.

In de latere jaren zijn de archiefambtenaren begonnen bepaalde, kleinere fondsen op de namen der diocesen alphabetisch te klapperen. Als zoodanig is het vorige jaar gereed gekomen

een alphabetische index op de 158 volumina van de *Lettere di vescovi e prelati*, brieven van bisschoppen en prelaten, loopende over de jaren 1500 tot 1791.

Herhaaldelijk zijn ook plannen besproken, om door de in Rome gevestigde buiten- en binnenlandsche instituten met gezamenlijke krachten en op gemeenschappelijke kosten een volledig repertorium op alle documenten van het Vaticaanisch archief te laten tot stand brengen. Aldus zouden we een alphabetische lijst krijgen van alle namen van vermelde personen, landen en diocesen met korte mededeeling van hetgeen van elk in een bepaald document gezegd werd. Dit voortreffelijk plan, dat werkelijk een voorbeeld van internationale samenwerking zonder weerga zou kunnen geworden zijn, kreeg echter niet eens een begin van uitvoering. Wel kwamen nog in 1932 de directeuren der genoemde instituten met Mgr. Angelo Mercati, prefect van het Vaticaanisch archief bijeen, om althans de verschillende publicaties van documenten uit dat archief gezamenlijk te catalogiseeren, maar het bleef bij een discussie over vorm en inhoud der fiches. Niemand nam eenig initiatief en het plan stierf een spoedigen dood, zooals zoovele andere schoone pogingen van internationale samenwerking.

Een voorbeeld uit de practijk moge U de maar betrekkelijke waarde van de bestaande indices en de moeilijkheid van het zoeken naar bepaalde archiefstukken duidelijk voor oogen stellen. Iemand hier in Nederland vond een notitie in een kloosterkroniek, dat paus Sixtus IV omstreeks 1481 of 1482 een privilege voor het betreffende klooster had uitgevaardigd. Hij wendde zich tot het Nederl. Hist. Instituut met de vraag, of dit stuk misschien nog in het Vaticaan was te achterhalen. Degene, die met dit onderzoek belast werd, sloeg dan eerst Garampi op, zoowel het alphabetisch als het chronologisch gedeelte, maar hij bevond, dat zelfs de naam van het klooster niet werd genoemd, zooals trouwens te verwachten was, omdat het stuk ook niet in Brom's archivalia te vinden was. Achteraf bleek hem tevens, dat Garampi voor zijn fichesverzameling de Vaticaanse bullenregisters van Sixtus V eenvoudig heeft overgeslagen. Men mocht veronderstellen, dat het gezochte privilege bij een bul en niet bij een breve was uitgevaardigd. Derhalve nam hij de inventarissen der Vaticaanse en Lateraansche registers ter hand en ging na,

in welke deelen de bullen van de genoemde jaren zijn opgeschreven, waarbij hij tot de conclusie kwam, dat hij van de Vaticaansche registers alleen reeds een veertigtal foliobanden met zeer compres schrift en zonder registers zou moeten doorzien, omdat de bullen niet precies in chronologische volgorde in de folianten zijn ingeschreven. Daar dit toch redelijker wijze niet kon verlangd worden, omdat het een ingespannen studie van een paar maanden zou vorderen, stelde hij zich tevreden met het onderzoek van de oude, in chronologische volgorde opgestelde indices (ind. no. 274) op de Vaticaansche registers. Maar ook hier werd het gevraagde stuk niet gevonden, en nadat dan ook nog de Lateraansche registers waren nagegaan, moest worden gemeld, dat de naspeuringen ter plaatse geen resultaat hadden opgeleverd. Maar intusschen was het werk niet geheel vergeefs geweest, want ontdekt werd, dat Sixtus IV in zijn tiende regeeringsjaar (1480-81) een twintigtal bullen voor Utrechtsche geestelijken had uitgevaardigd, waarvan geen enkele in de *Archivalia in Italië* vermeld wordt, en dat deze N.B. verspreid waren over een tiental folianten van de Vaticaansche registers. Daaruit kan de conclusie getrokken worden, dat het niet alleen mogelijk, maar zoo goed als zeker is, dat deze Vaticaansche registers nog meer documenten betreffende de Nederlanden bevatten. Het zoeken naar *een bepaald document* uit den tijd der Middeleeuwen, ook al is de datum van uitvaardiging bekend, is in den regel vergeefsche moeite.

Uit het voorafgaande is duidelijk genoeg gebleken, dat de bestaande indices, met uitzondering van enkele moderne, ons het materiaal niet voldoende aan de hand doen; dat we derhalve altijd de afschriften of minuten der oorkonden, zooals ze in de registers zijn overgeleverd, zelf moeten onderzoeken. Elke andere weg leidt tot een onbevredigend resultaat. En de vraag dringt zich nu dus op, of het de moeite waard is, dit zeer uitgebreid materiaal te onderzoeken, zonder van de indices gebruik te maken. Kan men er nl. belangrijke documenten vinden bijv. over het ontstaan, de ontwikkeling en verspreiding van de moderne devotie, over de observantenbeweging in Nederland, de kerkelijke toestanden, het geestelijk en godsdienstig leven, de boetpredikers, heiligen en theologen, de kloosters en kapittels, de geschiedenis

der bisschoppen, hun benoemingen, hun verhouding tot de Curie en de wereldlijke regeerders enz.

Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden met een kort ja of neen. Er is n.l. een gewichtig onderscheid te maken tusschen de Middeleeuwen en den nieuweren tijd. Want de gebeurtenissen der zestiende eeuw brachten niet alleen een grooten omkeer in de verhouding van de Nederlanden tot den H. Stoel en daardoor in den aard van het archiefmateriaal, maar ook een belangrijke hervorming in de centrale regeering der Kerk, waarvan een ander systeem voor het bewaren der archiefstukken het gevolg was. Een recursus op de documenten der nieuwere tijden is nl. veel gemakkelijker, dan op die der Middeleeuwen, omdat deze vroege actenstukken zich bevinden tusschen andere documenten, die op Duitsche, Fransche, Engelsche, Spaansche, Italiaansche, Poolsche, Noorsche enz. diocesen betrekking hebben, terwijl de latere bronnen grootendeels verzameld zijn in fondsen, die geheel of hoofdzakelijk Nederlandsche stukken bevatten.

Eischt men dus evenredigheid tusschen de *waarde* der stukken en de *kansen* om ze te vinden, dan zullen de *Middeleeuwsche documenten heel wat belangrijker moeten zijn* dan die van nieuwere tijden, wil het de moeite loonen het ingewikkeld en tijdroovend onderzoek in het uitgebreide materiaal in te stellen. Daartegenover staat echter, dat we in het algemeen van de tijden voor de hervorming minder goed op de hoogte zijn en dat alle nieuwe gegevens uit dien tijd bijzonder welkom moeten worden geacht. Maar brengen deze stukken werkelijk nieuwe gegevens? En kunnen we ons van hun eigenlijke historische waarde een idee vormen, voordat we ze gevonden hebben? Op deze vraag moet een bevestigend antwoord gegeven worden; we kunnen dit nl. afleiden uit de gepubliceerde bronnen der veertiende eeuw, want het laat-middeleeuwsche materiaal zal in aard en hoeveelheid niet ver afwijken van de bronnen betreffende den tijd vóór 1378. Welnu deze zijn ons in zoover zij op Nederland betrekking hebben, bijna volkomen bekend. We bezitten nl. uit den Avignonschen tijd der Pausen de bullen bestemd voor het diocees Utrecht, uitgegeven door G. Brom in zijn *Bullarium Traiectense*. De meeste gegevens van financieelen aard zijn gedrukt in de *Vatikanische Quellen zur Geschichte der päpstlichen Hof- und Finanzverwaltung*, uitgegeven door de

Görres-gesellschaft 1316—1378, welke publicatie thans tot het jaar 1352, den dood van Clemens VI, gevorderd is. Vult men het daar gebodene aan met hetgeen te vinden is in de beide publicaties van J. P. Kirsch: *Die päpstlichen Kollektorien in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts* (1894) en: *Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts* (I, 1903), en met die van Brom's *Archivalia*, dan kan men daaruit afleiden, welke belastingen het bisdom Utrecht en zijn geestelijken in de veertiende eeuw aan de Curie verschuldigd waren en wat er inderdaad betaald is¹⁾. Nu ten slotte ook de supplieken verschenen zijn²⁾, is het Vaticaansch archief over deze periode werkelijk zoo goed als geheel leeg geput. De zuidelijke provincies van ons land, die in dien tijd tot de diocesen Luik en Kamerijk behoorden, en de kleinere stukken, die deel uitmaakten van de diocesen Keulen en Munster verkeerden op dit punt in dezelfde gunstige omstandigheden als Utrecht. Het Belgisch Historisch Instituut te Rome gaf nl. in zijn collectie *Analecta Vaticano-Belgica* de brieven en de supplieken der Avignonsche Pausen uit, terwijl ook de weg tot de financieele zaken is aangewezen door Dom Berlière's, *Inventaire analytique des libri obligationum et solutionum des archives Vaticanes*. Voor de andere grensgebieden moet verwezen worden naar H. V. Sauerland, *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem Vatikanischen Archiv*. VII vol. 1, 1902—13 en H. Reimers, *Friesische Papsturkunden aus dem Vatikanischen Archiv zu Rom*. 1908.

Uiteraard belicht het uitgegeven archief-materiaal vooral de betrekkingen tusschen den H. Stoel en deze landen, en wel voornamelijk die van juridischen en financieelen aard. De groote leidende actie der Pausen bij het bestuur der Kerk, het bewaren en verklaren van het Depositum fidei, hun aansporingen tot een deugdzaam en godsdienstig leven, hun houding in de groote kerkpolitieke vraagstukken komen in deze locale publicaties minder tot uiting dan bijv. in het *Bullarium Romanum* en de Acten der Concilien. Wie derhalve dit eenigszins op kleine verhoudingen berekend en alle klein-menschelijke kwesties behandelend materiaal benut, moet wel beseffen, dat daarnaast een hoogere leiding bestond, die meer direct op het zielenheil en het bovennatuurlijke leven was gericht. Tendeel slechts in

verwijderd verband hiermede staan de kwesties, waarop de hier geboden documenten vooral betrekking hebben, als het benoemen en aanstellen van bisschoppen en abten, het vergeven van proostdijen, dekenaten, canonicaten, pastoorsplaatsen en vicarieën en de daarbij behorende financiële transacties: de betaling der servitia of annaten aan de Curie of aan haar collectoren; verder het schenken van privileges aan kloosters en stiften, aan adel en geestelijkheid, zooals de belofte van pauselijke bescherming van de kloosterbezittingen, het verleenen van aflaten aan hen, die op bepaalde dagen een kerk bezoeken en voor den verderen bouw of het onderhoud een offer schenken, volle aflaten in het stervensuur, het voorrecht van de vrije keuze van een biechtvader met uitgebreide faculteiten, van het houden van een huiskapel, om er ook in tijden van interdict te laten celebreeën; verder vele huwelijksdispensaties, meestal voor adellijke personen, om vrede tusschen geslachten of landen te stichten; het wegnemen van de irregularitas veroorzaakt door onwettige geboorte; het opleggen van tienden op de kerkelijke inkomsten met het oog op een toekomstigen kruistocht; het verleenen van faculteiten aan bisschoppen voor het benoemen van notarissen, tot begeving van bepaalde beneficies of tot versterking van hun jurisdictie tegenover de privileges der kapittels of van den adel.

Ofschoon we weinig of niets vinden aangaande de moreele en intellectuele vorming der geestelijken, de voorwaarden voor hun wijding, hun priesterlijke plichten, het uitoefenen van den liturgischen eeredienst, over kerkelijke kunst en muziek, over het bestuur van bisdommen en parochies, over de spiritualiteit der kloosterlingen, blijft het gebodene toch zeer groote historische waarde behouden, niet zoozeer omdat het vele bijzonderheden brengt over afzonderlijke personen en plaatsen, maar vooral omdat het een beeld geeft van den tijdgeest en wel speciaal op die punten, welke karakteristiek zijn voor den Herfsttijd der Middeleeuwen, die immers de periode van voorbereiding was op de groote hervorming der zestiende eeuw. Vele van de toestanden en gebruiken, waartegen zich de hartstochtelijke hervormingsgeschriften van de vijftiende eeuw hebben gericht, worden door deze documenten zoodanig belicht, dat we den omvang dezer verschijnselen en de verspreiding in de Nederlanden kunnen vaststellen.

Als een dezer kwalen noem ik de *cumulatio beneficiorum*, het bezitten van verscheidene beneficië's en het trekken van inkomsten daaruit, zonder persoonlijk aan de verplichtingen daaraan verbonden te kunnen voldoen, die daarom aan karig gehonoreerde vicarissen moesten worden overgelaten. Inderdaad bieden de pauselijke bullen en beter nog de supplieken in de zoogenaamde *non-obstantibus* formules een groote hoeveelheid statistisch materiaal. Meestal werd daarin nl. uitgedrukt, welke prebenden de begunstigde behalve de in het corpus der oorkonde vermelde nog bezat: Michael Moliart bijv. vroeg en verkreeg een prebende in den Utrechtschen dom, terwijl hij daarbij nog pastoor was te Niel in het Keulsche (Supplieken 59); Gerard Foec ontving een canonicaat in S. Jan, terwijl hij dergelijke prebenden in de St. Pieter van Utrecht en in den dom van Munster bezat. Twee of drie prebenden was heel gewoon, en hoe hooger iemand steeg op den hiërarchischen ladder, des te meer werd hij op deze wijze met kerkelijke inkomsten vereerd, die overigens in den regel van ieder beneficië afzonderlijk niet hoog schijnen geweest te zijn. Maar belangrijker dan het constateeren van dit feit is het bewijs door dit materieel geleverd, dat de pausen zelf — bijzonder Clemens VI — door hun voortdurend en schijnbaar ongegrond dispenseeren in vele kerkelijke wetten en in allerlei plaatselijke gewoonten — deze cumulatie hebben bevorderd en daardoor hebben bijgedragen tot het ontstaan van het noodlottig stelsel der vicarissen, vaak een groep van slecht betaalde en gedeclasseerde geestelijken. Van den anderen kant hebben zij ook van hun volheid der kerkelijke macht, zooals deze bij de pauselijke provisies en reservaties aan het licht komt, gebruik gemaakt om de kerkelijke wetsbepalingen streng door te voeren, en sinds Urbanus V (1362—1370) ook om de *cumulatio beneficiorum* tegen te gaan. Sinds de regeering van dezen Paus werden nieuwe gunsten slechts onder allerlei beperkende formules gegeven: „fiat, sed dimitte expectationem” (667), ingewilligd, maar doe afstand van uw expectans; „fiat et dimitte prebendam Coloniensem” (682); fiat et dimitte etiam aliam ecclesiam vel beneficium” (689); „fiat et dimitte parochialem ecclesiam” (690). Zeer dikwijls werd reeds in den tekst der suppliek opgenomen, dat de suppliant wel andere beneficië's bezat, maar bereid was daarvan afstand te doen (705). Te midden van deze talrijke stereotype,

bureaucratische formules komen er ook enkele voor, die geheel uit het leven gegrepen zijn en zelfs thans ietwat comisch aan doen. Kard. Petrus Rogerius vroeg in 1363 voor zijn dienaar Stephanus de Batuto een bepaald aartsdiaconaat, niettegenstaande deze reeds in bezit was van beneficies te Cahors, Châlon-sur-Marne en Utrecht. De paus antwoordde aan Stephanus daarop: Het worde ingewilligd, maar U moet afstand doen van alles behalve van de prebende van Cahors; naar believen kunt U echter ook een andere prebende behouden, maar altijd slechts één te zamen met het gevraagde aartsdiaconaat. Daar het echter gelet op uw hoogen leeftijd, meer dan tijd wordt om te gaan rusten, zoudt ge beter doen, als ge u voorbereiddet om U uit het actieve leven terug te trekken en van alle waardigheden afstand te doen; gij moest niet meer uitzien naar nieuwe opdrachten (763).

Naast de cumulatie worden hier andere kwalen van den tijd vermeld: bijv. het groote verschil tusschen het inkomen der hoogere en dat der lagere geestelijkheid. In het bijzonder zijn het de supplieken, die de revenuen van verschillende beneficies, waarover we van elders zeer slecht ingelicht zijn, in cijfers uitdrukken; dan de talrijke pauselijke reservaties en provisies, waardoor vooral de geestelijke patronaatsheeren in het uitoefenen van hun collatierechten werden benadeeld; verder het al te gemakkelijk verleen van dispensatie in kerkelijke wetten en plaatselijke gewoonten; maar van den anderen kant zien we weer, dat iemand vaak de kerk of het beneficie ontnomen wordt, omdat hij de canones niet had onderhouden, b.v. omdat de beneficiant geen dispensatie had gekregen in zijn impediment van onwettige geboorte of van oncanonieke leeftijd, of ook, omdat hij zich niet op tijd tot priester had laten wijden, of zooals het heette tot de vota laicalia was overgegaan. Als degenen, die een beneficie zochten, wisten, dat een nabij of verafwonend ambtgenoot zijn parochie, prebende of vicarie niet geheel overeenkomstig de canones bezat, hadden zij daarvan slechts mededeeling te Avignon te doen. Volgens het devolutierecht was dan zulk een beneficie aan den H. Stoel gereserveerd, die daarop tegelijk den aanbrengrer kon beloonen en het kerkelijk recht in toepassing brengen.

Twee belangrijke zaken, waarvan men de centrale kerkelijke regeering vaak een verwijt heeft gemaakt, kunnen door de Vaticaanse documenten tot de ware verhoudingen worden teruggebracht, nl. de belasting, die de Nederlandsche clerus aan de Curie te betalen had en het aantal der bij Nederlandsche kerken gestichte beneficies, die aan vreemdelingen, vooral aan Italianen en curieambtenaren, werden gegeven. Reeds in de latere Middeleeuwen werden hierover klachten geuit.

Inderdaad bewijzen de documenten, dat in de veertiende eeuw alle Utrechtsche bisschoppen door de Pausen zijn benoemd en naar aanleiding van hun benoeming telkens 5000 goudgulden aan servitia hebben betaald, waarmede een derde deel van het eerste jaars inkomen gemoeid was. Bij hun aanstelling betaalden ook de abten van bijna alle Nederlandsche abdijen in dien tijd een servitium, dat varieerde tusschen 40 en 400 goudgulden. Daarbij vergaf de Paus toen ongeveer een derde gedeelte van alle vacant wordende Utrechtsche beneficies, waarbij telkens 30 à 50 goudgulden als annaten moest worden opgebracht nl. de helft der revenuen van het eerste jaar. Ook blijkt, dat deze belasting vooral op den bisschop zwaar heeft gedrukt; zij moesten voor het betalen daarvan vaak geld opnemen bij Italiaansche bankiers, geraakten daardoor in ernstige financieele moeilijkheden en moesten dikwijls door strenge kerkelijke strafbepalingen tot het voldoen van hun schulden gedwongen worden. Maar van den anderen kant wordt uit de documenten ook duidelijk, dat verschillende geestelijken nooit iets als belasting aan den Paus hebben betaald. Doordat vele anderen, die uit deze pauselijke provisie voordeel hebben getrokken, slechts eens in hun leven belasting hebben opgebracht, kan men uitrekenen, dat slechts 1 à 2 % van het geheele kerkelijke inkomen aan pauselijke belasting behoefde te worden besteed. Het is dan ook zeker, dat de geestelijken zich nooit door de verplichting tot het betalen van de annaten hebben laten weerhouden, om van den Paus beneficies te vragen. Altijd verbleven er te Avignon verscheidene Nederlandsche geestelijken, om er hun geluk te beproeven. Keizer Karel IV trof er in Juni 1365 niet minder dan 15 clerici uit het diocees Utrecht aan, die er persoonlijk dergelijke petitiees hadden ingediend (803) en met behulp van geestelijke en wereldlijke intervenienten een gunstig antwoord trachtten te verkrijgen.

Dat verschillende vreemdelingen, in het bijzonder Italianen of curieambtenaren met een prebende hier te lande werden voorzien, is algemeen bekend, bijv. Joh. Malabayla van Asti, Joh. van Pistoia, Johannes Rogerii, Petrus Rogerii, de latere Paus Gregorius IX, Nicolaus di Capocio enz.; maar onze documenten bieden statistisch materiaal genoeg, om dit euvel, waardoor ook het stelsel van vicarissen weer werd bevorderd, naar waarheid te beschrijven. En omgekeerd blijkt uit dezelfde Vaticaanse acten, dat ook verschillende Utrechtsche klerken in den vreemde posten verkregen, en dit niet slechts in de aan Nederland grenzende bisdommen Keulen, Munster, Luik, Kamerijk, Doornik en Terwaan, maar verder diep Frankrijk en Italië in. Zoo was bijv. de klerk Reinier van Utrecht kapelaan en secretaris van den aartsbisschop van Sens, Philippe de Melun (56); de Utrechtsche clericus en naamgenoot van den beroemden Deventernaar Geert Groote was chef-miniaturist in het klooster Chaise-Dieu (324); Hendricus Moliart kapelaan van kard. Guido de Bologna (109), Henricus Haslo van Utrecht bekleedde hetzelfde ambt bij kard. Galbrandus de Mota (136), Gerard Bierwisch was secretaris van kard. Nicolaus di Capocio (183); Willem van Zande van Nicolaus de Teramo, bisschop van Squilace (195), Lambert van Westrenen uit Utrecht van kard. Annibaldus di Ceccano (207), Henr. Heyginc van Bertrandus, bisschop van Senez in Frankrijk (236). De Kerk was internationaal, en al waren de verkeersmiddelen toen gebrekkiger dan thans, de eene taal van wetenschap en kerkelijke administratie werd algemeen door de geestelijkheid verstaan, terwijl de Universiteiten van Parijs, Toulouse, Montpellier en Bologna studenten van alle naties met elkaar in nauw contact brachten.

Juist ook op het gebied van het bezoek der Universiteiten en van de daar gemaakte studiën bieden vooral de supplieken veel meer bijzonderheden dan men zou verwachten en moeten daarom als welkome aanvullingen worden beschouwd van de *libri procuratorum* en de *matricularia*. Bijv. uit het *Liber Procuratorum* van Parijs weten we van Geert Groote alleen, dat hij in 1357 in de vrije kunsten in de Fransche hoofdstad determineerde en in 1358 als magister artium in de broederschap der magistri van de Engelsche natie werd opgenomen³). Welnu de supplieken geven nader te kennen, hoe lang hij daar nog bleef studeeren.

In een suppliek van 1363 heet hij *solaris in legibus*, student in de rechten, en in 1366 wordt van hem gezegd, dat hij na het behalen van zijn meestergraad in de artes meer dan zeven jaren in natuur- en zedekundige en verschillende speculatieve wetenschappen had gestudeerd. Hij is zeker tot 1366, toen hij persoonlijk zijn geluk in Avignon ging beproeven, student in Parijs gebleven ⁴⁾, en dat op den ontvankelijken leeftijd van 15 tot 25 jaren, hetgeen zeker op zijn latere prediking van grooten invloed moet zijn geweest.

De Vaticaansche geschiedbronnen bevestigen vervolgens, wat van elders bekend is, dat er slechts weinigen van den Nederlandschen clerus zich zoo specialiseerden in de theologie, dat zij daarin graden konden behalen. In de thans uitgegeven ruim 800 supplieken uit den Avignonschen tijd worden te midden van een heele rij clerici, die Romeinsch of canoniek recht of beide rechten studeerden, slechts zes Utrechtsche clerici aangediend als studenten in de theologie: het zijn Jan van Deventer, Ulricus Giselberti van Diepenheim, Johannes van Leuven, Boudewijn van Starkenburg en Dirk van Heeswijk (49, 654, 658, 742, 836). Opmerkelijk daarbij is, dat Jan van Deventer naast theologie ook nog in de medicijnen studeerde en Jan van Leuven daarin reeds het magisteriaat behaald had.

De combinatie der studievakken theologie en medicijnen mag voor onze ooren wat vreemd klinken, het materiaal uit het Vaticaansch archief bewijst, dat zij in de Middeleeuwen heel gewoon was. De studie der medicijnen was niet een liefhebberij van den een of anderen geestelijke; vele clerici bekwaamden zich aan de universiteit in de geneeskunde of oefenden het ambt van medicus uit. Terwijl de genoemde supplieken slechts zes theologie-studenten vermelden, komen er twintig met name genoemde Utrechtsche geestelijken voor, die of tijdens hun medische studiën of na het behalen van de academische graden in dat vak een of ander kerkelijk beneficie vroegen: meest ontvingen zij een prebende in den Dom of een der collegiale kerken van het bisdom; maar ook de pastoors van IJsselstein, Oostvoorne en Edam waren gegradueerde medici (39, 42, 306), terwijl de Utrechtsche kanunnik Joh. van Kloetingen, mr. in de medicijnen, lijfarts van kard. Petrus van Auxerre genoemd wordt (467), welk ambt de

priester Henricus van Oss bij den aartsbisschop Willem van Keulen (651) vervulde.

Naast deze kleinere maar voor de kerkelijke verhoudingen zeer karakteristieke gegevens, worden er ook gevonden, die op meer gewichtige kwesties een scherper licht werpen, bijv. op aangelegenheden van kerkpolitieken aard als de benoeming der Nederlandsche vorst-bisschoppen. We zagen, dat de Paus alle Utrechtsche en ook de meeste andere bisschoppen benoemde, maar deze pauselijke provisies schakelden den invloed der naburige vorsten niet uit, die gelijk zij vroeger invloed uitoefenden op de stemgerechtigde kanunniken, nu door dringende vertoogen den Paus trachtten te bewegen, hun verwanten of vrienden aan te stellen. Al kan men dan ook toegeven, dat de bewijzen voor een dergelijke actie in Avignon soms ook uit andere bronnen kunnen worden geput, toch kan niet worden ontkend, dat deze dikwijls alleen uit Romeinsche archiefstukken zijn te achterhalen. Zoo werd b.v. tot voor enkele jaren nog bestreden, dat in 1342 de pauselijke benoeming van bisschop Jan van Arkel was geschied op verlangen van den toenmaligen graaf van Holland Willem IV, aangezien deze ten gevolge van zijn vriendschappelijke verhouding tot keizer Lodewijk van Beieren op dat oogenblik moeilijk gunsten van den H. Stoel kon verwachten. Nu blijkt echter uit de supplieken, dat de graaf wel degelijk in dien tijd van den Paus weldaden voor zijn dienaren vroeg en verkreeg en dat de clericus Nic. Stuyt als gezant van den graaf in Avignon verbleef ⁵).

Al deze gegevens zullen, naar ik hoop, wel duidelijk hebben aangetoond, dat de vraag of de Vaticaansche archivalia belangrijke gegevens opleveren voor onze middeleeuwsche kerkgeschiedenis, volmondig bevestigend mag beantwoord worden. Ja, we durven zeggen, dat deze archivalia voor haar *juist* begrip en *meer on*volledige behandeling volstrekt onmisbaar blijken.

Daar nu blijkens voorloopige onderzoekingen de actestukken van de twee volgende eeuwen nòch in hoeveelheid nòch in kwaliteit van de vroegere verschillen, mogen we besluiten, dat er te Rome nog vele belangrijke gegevens voor onze kerkgeschiedenis moeten verborgen zijn.

Bij deze waardeering moet toch nog eenig voorbehoud worden gemaakt. Ten opzichte van de betrouwbaarheid, de historische geloofwaardigheid der bronnen is nl. eenige reserve noodig. Wel kan aan de echtheid der oorkonden, welke in de registers zijn opgenomen, niet worden getwijfeld, maar toch kan niet elk bericht van deze documenten als waarheid worden aanvaard⁶⁾. Soms wordt bijv. in de stukken gezegd, dat een beneficiant gestorven is, terwijl hij in werkelijkheid nog leefde; soms wordt de leeftijd van den suppliant of de aard van het gevraagde beneficium verkeerd opgegeven, enz. Deze onware of halfware mededeelingen zijn ten deele toe te schrijven aan verkeerde inlichtingen, die de curieambtenaar of de procurator of de gegadigde had ontvangen, hetgeen bij den gebrekkigen berichten-dienst van dien tijd nogal verklaarbaar is; maar soms ook gaf de suppliant met opzet een verkeerde voorstelling van de werkelijke verhoudingen om daardoor den Paus des te gemakkelijker te bewegen de gevraagde gunst toe te staan. Maar meestal duurde deze gezindheid van den suppliant niet lang, want dergelijke onware mededeelingen ontnamen de rechtskracht aan de bul. De beneficiant was er daarom in den regel op uit, vergissingen, die buiten zijn schuld waren opgenomen, door het inleveren van een nieuwe suppliek te herstellen; ja zelfs wanneer hij met opzet de zaken verkeerd had voorgesteld, werd hij spoedig of uit gewetensangst of uit vrees, dat een derde den verkeerden toelag en de ongeldigheid van de beschikking zou bemerken, er toe gebracht om later aan de Curie een nieuwe aanvraag in te dienen. Ook het Utrechtsche materiaal levert daarvan verscheidene voorbeelden. Het blijkt, dat de stukken elkander dikwijls corrigeeren, waaruit echter weer volgt, dat we eerst alles onder de oogen moeten hebben, om met zekerheid conclusies te kunnen trekken, vooral als men persoonlijke of locale kwesties onderzoekt.

Nog om een andere reden is het overzien van het geheele materiaal een dringend vereischte. Bij nader toezien van de gepubliceerde stukken merkt men, dat vele supplieken met *fiat ut petitur* geteekend zijn en vele beschikkingsoorkonden zijn uitgevaardigd zonder dat ze ooit het verlangde effect hebben bereikt. Laten we nog eenmaal onzen toevlucht tot onzen vriend Geert Groote nemen, van wien zoo vaak verteld is, dat hij als

student, steunend op rijke kerkelijke prebenden, te Parijs als grand seigneur geleefd heeft. Inderdaad vroeg hij reeds als 22-jarige jongeman zonder de hooge kerkelijke wijdingen te hebben ontvangen een canonicaat en prebende in de Mariakerk te Aken (27 Nov. 1362); eenige maanden later hetzelfde in Soest (Westfalen, 17 Jan. 1363), na verloop van twee jaren eveneens in den Dom van Utrecht (17 Mei 1365); tenslotte het jaar daarop nog de parochie van Oudekerk (7 Mei 1366). Ofschoon de Paus op al deze aanvragen met fiat antwoordde en er bullen werden uitgevaardigd, waarin het gevraagde toegestaan werd, en we dus zouden moeten veronderstellen, dat Geert Groote tegelijk prebenden in Aken, Utrecht en Soest benevens de parochie van Oudekerk verkregen en het inkomen er ten deele van genoten heeft, toonen echter de onderlinge vergelijking van de non-obstantibus formules van de verschillende oorkonden en de latere gegevens over Oudekerk aan, dat hij slechts de prebenden van Utrecht en Aken werkelijk heeft verkregen, niet die van Soest en Oudekerk. Bij zijn bekeering heeft hij dan ook volgens getuigenis van Sarvarvilla slechts van twee beneficijs afstand gedaan: sc. „prebendas Traiectenses et Aquenses”⁷). Of hij daaruit echter tijdens zijn studiejaren inkomen getrokken heeft is een tweede vraag, welke ik hier niet behandelen kan, maar die ontkennend moet beantwoord worden.

De Paus was met het verleen van canonicaten, prebenden, kerken, vicarieën, tresorieën uiterst royaal: verreweg het grootste aantal van de aan hem gerichte aanvragen beantwoordde hij welwillend met fiat, wat tot gevolg had, dat ook de kanselarij de beschikkingsoorkonde uitvaardigde. Zoo kwam het nog al eens voor, dat een en hetzelfde beneficie op één dag of kort na elkaar aan verschillende personen werd geschonken. Toen bijv. de Utrechtsche domkanunnik Willem van Raalte in 1350 stierf, maakten drie personen, Gijsbrecht Gruter van Rhenen, Joh. v. Abstede en Herbordus Pallaes aanspraak op de vacante prebende en wel alle drie op grond van een pauselijke beschikking (276, 281, 283). Natuurlijk kon slechts een van deze drie in het feitelijk bezit van deze prebende worden gesteld; daarvoor kwam hij in aanmerking, die de vroegst gedateerde oorkonde kon toonen. Vandaar kon het voor iemand, die een pauselijke provisie zocht, zijn nut hebben persoonlijk in Avignon te ver-

blijven of zich er door een procurator te laten vertegenwoordigen, om op een vacant geworden beneficie beslag te leggen, zoo spoedig het vacant worden daarvan in Avignon bekend was. Zoo vroeg Geert Groote de parochie van Oudekerk, eenige dagen nadat Petrus Jacobi van Compostelle in Avignon gedwongen was er in bepaalde omstandigheden afstand van te doen (839—840).

Vervolgens zijn er dikwijls veel meer expectansen op beneficies uitgevaardigd als er werkelijk te vergeven waren. Met duidelijke woorden wordt dit gezegd in een suppliek van Arn. Kaal (13 Maart 1358, 501). Hij vroeg toen een nieuwe gunst, omdat een vroegere pauselijke beschikking hem niets gebaat had. Want de hem geschonken expectans op een beneficie, dat ter begeving van den aartsbisschop van Keulen stond, kon onmogelijk worden ten uitvoer gebracht, daar de kerkvorst slechts over vijf dergelijke prebenden kon beschikken, waarvoor reeds twaalf personen pauselijke brieven ontvangen hadden. Daar deze alle eerder gedateerd waren als die van Arnold Kaal, zou hij nooit aan de beurt komen.

Het valt niet te ontkennen, dat deze omstandigheden de practische waarde van het Vaticaanse archiefmateriaal heel wat verminderen. Niet één stuk geeft voldoende inlichtingen en zekerheid, maar alleen alle stukken van een bepaald pontificaat of van een langere periode te zamen. Dit bezwaart natuurlijk het archiefonderzoek ten zeerste. Herinneren wij ons nu, dat we bij gebrek aan indices altijd de registers zelf moeten onderzoeken, dat de op de Nederlanden der late Middeleeuwen betrekking hebbende documenten verspreid zijn tusschen andere van de heele Kerk en dat soms dagen noodig zijn voor het systematisch onderzoek van één volume, — dan moeten we concluderen, dat het voor een particulier persoon in de gewone omstandigheden onmogelijk zal zijn dit materiaal naar behooren te verzamelen. Daarmede is echter niet gezegd, dat alles, waarvan we hier de importantie hebben betoogd, voor ons een gesloten boek zal moeten blijven. Hierbij komt ons nl. een instelling van onze oostelijke burens te hulp. Het Pruisisch Historisch Instituut te Rome werkt sinds een dertigtal jaren aan de verwezenlijking van een grootsch plan. Het wil alle namen van personen en plaatsen tot het oude Duitsche Rijk behoorend en die voorkomen in de

pauselijke registers en kameracten, registreeren met zeer korte notities van hetgeen van deze personen of plaatsen gezegd wordt. Daar de bisdommen Utrecht, Luik, Kamerijk, d.i. het gebied ten Oosten van de Schelde, deel uitmaakten van het oude Rijk, worden deze in dit onderzoek betrokken. Dit Repertorium Germanicum, waarvan de deelen over den schismatijd reeds zijn verschenen en het deel over Martinus V reeds in een gevorderd stadium van voorbereiding is, zal zich uitstrekken over de periode loopende van het jaar 1378 tot aan de Reformatie, en inderdaad den sleutel bieden om de schatten van het Vaticaan ook voor ons te ontsluiten. Maar helaas er zullen nog eenige geslachten overheen moeten gaan, voor dit reuzenwerk geheel zal zijn voltooid.

Daar dubbel werk ondoelmatig is, zal het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome, dat overigens nog veel werk heeft met het publiceeren van documenten uit lateren tijd, zich weinig met de late Middeleeuwen behoeven te bemoeien. Toch zou het naar mijn meening nuttig kunnen zijn, wanneer de historische afdeling daarvan aan de hand van het Repertorium Germanicum de op Nederland betrekking hebbende stukken opzoekt, deze aanvult met die pauselijke documenten, welke elders zijn overgeleverd en dit alles tot een groote publicatie vereenigt. Ik zou echter één uitzondering willen maken. Het fonds der annaten, dat in 1919 uit het Staatsarchief van Rome naar dat van het Vaticaan is overgebracht, zou gevoeglijk eerder en afzonderlijk kunnen worden doorzocht. In de quarto-deelen van dit fonds, dat van 1421 af tot het midden der 16e eeuw slechts 75 volumes bevat, vindt men in zeer korten vorm bijeen: de suppliant, het verleende beneficie, dikwijls de procurator, en de som der annaten, waardoor tevens het inkomen van het beneficie duidelijk wordt. Het doorzien van de twee eerste deelen bracht reeds 50 onbekende, op Noord-Nederland betrekking hebbende documenten aan het licht. De publicatie er van zou een idee geven, of en in hoever de pauselijke provisies zich tot in den hervormingstijd hebben gehandhaafd.

In de zestiende eeuw begon een nieuwe periode. Hierover nog een enkel woord. En ik mag hier een meer optimistisch geluid laten hooren. Paus Sixtus V (1585—1590) organiseerde

het centrale bestuur der Kerk en verdeelde de verschillende bestuurszaken over de Romeinsche congregaties, waarvan trouwens drie reeds vóór hem waren ontstaan. Naderhand volgde de voor Nederland van groote beteekenis geworden Congregatio de propaganda fide, door paus Gregorius XV in 1622 opgericht. Ook ontvingen in den loop der zestiende eeuw verschillende landen blijvende nuntiaturen, o.a. Keulen in 1584 en de Zuidelijke Nederlanden in 1596, waaronder achtereenvolgens het gebied der Staten gesteld werd. Tevens groeide in denzelfden tijd de invloed van het staatssecretariaat, sinds Leo X (1513—1521) onder leiding van den Kardinaal-neef.

Door deze hervorming kreeg elke congregatie haar eigen archief, waardoor het geheele materiaal in tien afdeelingen gesplitst werd en daardoor alleen reeds veel gemakkelijker te overzien is. Want als men met de bestuursordering van dien tijd op de hoogte is, weet men ook, in welke afdeeling de Nederlandsche documenten te zoeken zijn; in de Nunziatura di Fiandra zijn zij bij elkaar gebundeld, zoodat men ze hier voor het grijpen heeft. Wel zijn er door deze splitsing veel papieren door de hoofden der Congregaties bij hun familiepapieren gelegd en aldus in familiearchieven terechtgekomen, welke slechts ten deele in het Vaticaan zijn ondergebracht.

Ook het karakter van het materiaal veranderde in de zestiende eeuw geheel. Doordat het concilie van Trente een eind aan de vele pauselijke provisies en expectansen had gemaakt, geraakten de juridische en financieele kwesties geheel op den achtergrond. Daarbij hadden de nuntii veel gewichtiger zaken te melden, eerst over den voortgang van het protestantisme, dan over de vervolging der Katholieken, den heftigen theologischen strijd over de genadeleer, den voortgang van het Jansenisme enz. De verhouding van Noord-Nederland tot den H. Stoel wijzigde zich ook daardoor, dat de bisschoppelijke hiërarchie in het gebied der Staten verdween en plaats maakte voor een Apostolisch Vicariaat (1592). De Apostolische Vicaris als vertegenwoordiger van den Paus voerde krachtens zijn positie een veel drukker correspondentie met den H. Stoel en diens afgezant te Brussel dan een ordinarius loci.

Afgezien van de vele kleine fondsen zijn voor dien tijd de op de Nederlandsche kerkgeschiedenis betrekking hebbende

stukken vooral bewaard in het fonds der Nunziatura di Fiandra en het archief der Propaganda.

De Nunziatura — bijzonder belangrijk omdat het archief van den internuntius te Brussel verloren is gegaan — bevat de correspondentie tusschen den staatssecretaris en den internuntius, — sinds ongeveer het midden der 17e eeuw bijna volledig. De belangrijkheid der brieven wisselt natuurlijk sterk en is afhankelijk van de gebeurtenissen hier te lande. Maar zij groeit naar mate men dichterbij komt bij de noodlottige scheuring der katholieken in het begin der 18e eeuw. Zij bereikt haar toppunt in de crisisjaren 1702 en 1703, 1719—1725, waarin de internuntius ook afschriften opzond van zijn correspondentie met de hoofden der beide partijen in de Hollandsche missie. Elke week werd aldus een pakje brieven verzonden, waarop dan na zes weken het antwoord te Brussel binnenliep. Voor hem, die het ontstaan van het Jansenisme, de oorzaken van de genoemde scheuring en het verloop van den strijd wil bestudeeren, lijkt mij dit fonds onmisbaar, ook al ligt er veel materiaal in Den Haag en is er veel in de toenmalige controverslitteratuur gedrukt.

Maar dit fonds wordt toch nog overtroffen door de verzameling documenten van het archief der propaganda, dat, niet het minst door de zorg van Kardinaal van Rossum, thans in goeden staat verkeert en voor den onderzoeker gemakkelijk te consulteeren is. Men vindt er vooreerst de verslagen der werkzaamheden, door de Apostolische Vicarissen en de hoofden der regulieren naar Rome gezonden, verder de origineele brieven van dezelfde personen over allerlei zaken van bestuur, met de daarop genomen beslissing der Congregatie en de afschriften der brieven, die de secretaris der Propaganda naar de Nederlanden zond. De toestand der Katholieken tijdens de Republiek wordt door deze gegevens duidelijk geteekend: de moeilijkheden, waarmede de zielzorg te kampen had, de houding van de regeering en haar ambtenaren bij de toepassing der placaten; de terugslag, dien de katholieken en bijzonder de regulieren bij elke vervolging van de protestanten in het buitenland ondervonden; de noodlottige twisten tusschen regulieren en seculieren met evenveel oprecht gemeende maar telkens mislukte pogingen om hierin verbetering te brengen; dan de langzame groei der Jansenistische ideeën bij de hoofden der Missie, waardoor de bestaande partij

schappen werden versterkt en een deel er van tot een breuk met Rome gedreven werd. Natuurlijk bieden ook deze documenten weer een menigte van locale of personeele bijzonderheden, welke voor het begrip van de algemeene toestanden van niet geringe beteekenis zijn, ook al staan de groote lijnen reeds vast onafhankelijk van den voortgang van dit archiefonderzoek. Dat dit reeds ver gevorderd is, mag als bekend worden verondersteld; ik herinner even aan de publicatie van de nuntiatuurberichten onder Ottavio Mirto Frangipani door het Belgische Historische Instituut en aan de omvangrijke uitgaven van Brom, Hensen en Cornelissen, waaraan ik weldra een deel hoop te kunnen toevoegen.

Deze publicaties zullen eventueel veel stof kunnen leveren voor monografieën over de Apostolische Vicarissen Jac. de la Torre, Catz en Neercassel, aansluitend bij die over Vosmeer en Rovenius; verder over de theologie van Neercassel; over de houding van Rome in het bovenomschreven conflict, over de werkzaamheid en het optreden van verschillende in Nederland missioneerende orden, de achteruitzetting, onderdrukking of vervolging der Katholieken, de verspreiding van het Jansenisme enz. Naast deze kwesties staan andere, waarvoor de publicaties van het Nederl. Hist. Instituut te Rome tot nu toe geen of niet voldoende inlichtingen verschaffen; bijv. de verspreiding en de voortgang van het Jansenisme in de Zuidelijke Nederlanden; de houding van de theologische faculteit der Leuvensche Alma Mater tegenover het Jansenisme; ofwel van enkele professoren aldaar als v. Vianen, Hennebel, Du Bois, Steyart, den lateren Apostolischen Vicaris van Den Bosch, van Espen enz.; verder bijna de geheele kerkgeschiedenis der achttiende eeuw, van de Fransche revolutie en van de regeering van koning Willem I, want tot het jaar 1837 zijn de documenten voor den onderzoeker toegankelijk gesteld. Natuurlijk komt in deze bronnen bijzonder de houding van den H. Stoel in al deze kwesties goed aan het licht.

Na deze beschouwing over den aard van het materiaal der Romeinsche archieven en over de mogelijkheid om in dit enorm materiaal waardevolle gegevens te vinden voor onze Nederlandsche Kerkgeschiedenis mag eerstens wel worden vastgesteld

van hoeveel belang voor onze vaderlandsche kultuurgeschiedenis het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome is. Moge het ondanks de nood der tijden bespaard blijven voor beknotting van zijn arbeid.

Vervolgens kan in het licht der vermelde gegevens ook de zeer practische vraag worden beantwoord, of een geschiedvorschcr voor zijn werk of een doctorandus voor het schrijven van een proefschrift over een onderwerp uit de vaderlandsche kerkgeschiedenis voor archiefonderzoek met nut een tocht naar Rome zal ondernemen. Wanneer zoo'n dissertatie zou moeten handelen over een onderwerp uit de geschiedenis voorafgaande aan de curiale hervorming van Sixtus V, zal een dergelijk onderzoek in den regel geen voldoende resultaat kunnen opleveren, valt het onderwerp echter daarna, dan kan in bepaalde gevallen een betrekkelijk kort verblijf in de eeuwige stad nuttig en noodzakelijk zijn. Met dezen korten raad moge ik mijn beschouwing besluiten over de beteekenis der Romeinsche archivalia voor de Nederlandsche kerkgeschiedenis.

Hoogwaardige Excellenties, Aartsbisschop en Bisschoppen van Nederland :

Ik moge U van deze plaats mijn hartelijke erkentelijkheid betuigen voor de benoeming aan deze Universiteit. Wilt U verzekerd houden, dat ik zal trachten door onverpoosde en algeheele toewijding aan de mij opgedragen taak het vertrouwen in mij gesteld niet te beschamen. Ook aan de andere leden van het Sint Radboud-bestuur, die over mijn leeropdracht aan de Literarische Faculteit een gunstig oordeel hebben willen geven, zij hier hartelijken dank gebracht.

Hoogwaardige Excellentie, Monseigneur Dr. de Jong :

Het zij mij geoorloofd heden openlijk een afzonderlijk woord van waardeering uit te spreken voor mijn oud-leermeester in de Kerkelijke Geschiedenis. Wat U Uwe leerlingen aan historische wetenschap geboden hebt, spreekt nu letterlijk „boekdeelen”, de vier volumes die om hun rijken inhoud, overzichtelijke rangschikking, heldere uiteenzetting en uiterst verzorgde literatuur opgaven algemeen als een hooge wetenschappelijke prestatie

gelden, en uwe leerlingen altijd tot ijver zullen opwekken. Dat U mijn verder werk steeds met warme vriendschap is blijven volgen, zal voor mij een sterke steun en aanmoediging zijn in mijn nieuwen werkkring.

Edelgrootachtbare Heeren Curatoren :

Aan U mijn dank, omdat gij de aanbeveling der Theologische Faculteit tot een voorstel hebt willen formuleeren en het advies der Literarische Faculteit tot het uwe hebt willen maken.

Mijne Heeren Professoren :

Ik acht het een bijzonder voorrecht in uw midden te worden opgenomen. De toegenegenheid, die de beide te vroeg verscheiden geschiedenis-hoogleraren, in Uw kring gevonden hebben, een toegenegenheid, die hun werkzaamheid gedragen en gestuwd heeft, moge ook ik mij waardig maken. De hartelijke saamhoorigheid, die onder U, collega's van de Theologische Faculteit bestaat, verzekert aan Uw jongste lid reeds bij voorbaat den steun, dien hij behoeft. Ik verheug mij de geschiedenis van de Stad Gods op haar pelgrimsreis op deze aarde te mogen deelen met U, collega Franses, die zoo fijnzinnig de oudste historie weet te ontvouwen.

Hooggeachte collega Cornelissen :

Met U zal ik de profane geschiedenis mogen doceeren aan de Literarische Faculteit. Gedurende de zesjarige periode, waarin ik als Uw opvolger het voorrecht had in niet genoeg te waardeeren samenwerking met de Heeren Hoogewerff en Leopold werkzaam te zijn in de Eeuwige Stad, dat middelpunt der wereldgeschiedenis, heb ik bijzonder gelegenheid gehad Uw historisch werk te leeren waardeeren. Ik weet, dat de gemeenschappelijke band met dien rijken cultuurhaard onze samenwerking hier nog zal verstevigen.

Waarde collega Lampen :

De paleografie en diplomatiek mogen zelfstandige onderdeelen of hulpwetenschappen der historie zijn, de kennis er van is in

het bijzonder voor den mediaevist een primaire eisch voor kundige vakbeoefening. Deze hooge waardeering voor de door U gedoceerde vakken heb ik reeds in mijn studie jaren van mijn voortreffelijken en onvergetelijken leermeester, Professor Oppermann, ontvangen, en is mij altijd bij gebleven. Daarom is het mij een ware vreugde hier in Uwe bekende bekwaamheid een steun te mogen vinden op deze gewichtige terreinen.

Hooggeachte collega Hoogveld :

Het is mij een verheugenis U, eens mijn leermeester en daarna mijn ambtgenoot, opnieuw als collega te mogen begroeten. Ik mag deze gelegenheid niet onbenut laten om openlijk met dankbaarheid te getuigen, dat gij het in 't bijzonder zijt geweest, die mij tot de voortzetting van mijn studie aan de Utrechtsche Academie hebt aanzet. Die voortzetting is beslissend geweest voor mijn verder leven. Ik ben verheugd mij in dit nieuw midden door vriendschap met U verbonden te weten.

Dames en Heeren Studenten :

De eerste reden van mijn aanstelling aan deze Universiteit zijt gij. Het heeft mij getroffen onder de vele lofreden op den betreurden professor Mulder herhaaldelijk op den voorgrond geplaatst te zien zijn altijddurende belangstelling en onuitputtelijke hulpvaardigheid voor zijn studenten. Ik moge U bij deze intrede verzekeren, dat dit voorbeeld mij een leidster zal zijn. Gij kunt rekenen op mijn algeheele toewijding, ik vertrouw op Uwe medewerking.

Moge de bede, die de groote bevorderaar van de historische studiën, Paus Leo XIII, eens uitsprak voor een groep geschiedkundigen ook aan mij vervuld worden : *Adsit diligentiae vestrae sapientissimum Dei numen ac studia vobis fortunet.*

AANTEKENINGEN.

1. Mededeelingen van het Nederlandsche Historische Instituut te Rome. 2e reeks III (1933) 37—114.
2. Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht, 60 (1936) 1—482.
3. H. Denifle, *Liber procuratorum nationis anglicanae (Alemanniae) in universitate Parisiensi* I (1894) 207, 47; 230, 41.
4. R. Post, Geert Groote in pauselijke oorkonden. Mededeelingen van het Nederl. Hist. Instituut te Rome. 2e reeks V (1935) 31—50.
5. Supplicen no. 14, 16. R. Post, De verkiezing en benoeming van bisschop Jan van Arkel, 1340—1342, Mededeelingen v. 't Nederl. Hist. Inst. 2e reeks II (1932) 79—96.
6. F. Baix, De la valeur historique des actes pontificaux de collation des bénéfices. *Hommage à Dom Ursmer Berlière*, 1931, 57—65.
7. *Gerardi Magni Epistolae*, ed. W. Mulder S.J., 1933, 223.

